

Edward Nieznański

Bertrand Arthur William Russel (1872-1970)

Studia Philosophiae Christianae 7/1, 318-330

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O ZMARŁYCH

BERTRAND ARTHUR WILLIAM RUSSELL

(1872—1970)

Dnia 2 lutego 1970 zmarł wybitny angielski logik i matematyk, wielki filozof i pedagog, powszechnie znany społecznik i humanista, wszechstronny myśliciel — Bertrand Russell.

1. Życie

Urodził się 18 maja w Ravenscroft niedaleko Trelleck w arystokratycznej rodzinie księcia Bedfordu. Rodziców stracił w pierwszych latach swego życia (matkę w 1874, ojca w 1876), a początkowe wychowanie i nauki otrzymał w domu dziadka od wychowawców i nauczycieli szwajcarskich, niemieckich i angielskich. Od 1890—1894 studiował matematykę i filozofię w Trinity College w Cambridge pod opieką logika H. Sidgwicka i psychologa G. F. Stouta. Stopień doktora uzyskał z filozofii. W 1894 udał się za granicę, do Francji, gdzie przez pewien czas w Paryżu był honorowym attaché brytyjskim, a następnie, w 1895, wyjechał do Niemiec by prowadzić studia nad niemiecką socjaldemokracją. Od 1895—1901 prowadził zajęcia w Trinity College, gdzie też w latach 1910—1916 był wykładowcą (lecturer) logiki matematycznej. Za uprawianie antywojennej propagandy utracił posadę w Trinity College (1916), a w 1918 został skazany na 6 miesięcy więzienia. W latach 1920—1921 przebywał w ZSRR, Chinach i Japonii (w Peking Government University głosił wykłady z filozofii). Po powrocie do kraju oddawał się głównie działalności pisarskiej. W 1927, wraz ze swoją drugą żoną, Dorą, założył w pobliżu Petersfield eksperymentalną prywatną szkołę podstawową, którą prowadził do 1934. W 1938 wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie wykładał logikę i filozofię: do 1939 w University of Chicago, następnie, do 1940 w Uniwersytecie Kalifornijskim w Los Angeles, wreszcie, do 1943 w Nowym Yorku i Filadelfii. W 1944 powrócił do Anglii i ponownie objął stanowisko wykładowcy w Trinity College. W 1950 otrzy-

mał nagrodę Nobla w zakresie literatury „w uznaniu jego wszechstronnej i doniosłej twórczości pisarskiej, która dowiodła, że jest obrońcą ludzkości i wolności myśli”.

2. Publikacje (Russella i o Russellu)

2.1 Prace Russella

Wybór najważniejszych fragmentów prac napisanych przez Russella przed 1960 zawiera na 736-ciú stronach książka:

[1] *The Basic Writtings of Bertrand Russell*, edited by Robert E. Egner and Lester E. Dennon, London 1961.

Pomijając w niniejszym wykazie olbrzymią twórczość Russella zawartą w jego artykułach zwrócimy uwagę głównie na pozycje książkowe.

- [2] *German Social Democracy*, London, New York 1896
- [3] *An Essay on the Foundations of Geometry*, Cambridge 1897
- [4] *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, Cambridge 1900
- [5] *The Principles of Mathematics*, Cambridge 1903
- [6] *On Denoting*, w: *Mind* XIV, 1905
- [7] *Principia Mathematica* (with A. N. Whitehead), Vol. I, Cambridge 1910
- [8] *Philosophical Essays*, London, New York 1910
- [9] *Anti-suffragist Anxieties*, London 1910
- [10] *The Problems of Philosophy*, New York 1912;
- tł. [10] — polski przekład [10] Ludwika Silbersteina, Warszawa 1913
- [11] *Principia Mathematica* (with A. N. Whitehead), Vol. II, Cambridge 1912
- [12] *Principia Mathematica* (with A. N. Whitehead), Vol. III, Cambridge 1913
- [13] *Scientific Method in Philosophy*, Oxford 1914
- [14] *Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Philosophy*, Chicago, London 1914
- [15] *The Philosophy of Bergson*, Cambridge 1914
- [16] *War — the Offspring of Fear*, London 1915
- [17] *Principles of Social Reconstruction*, London 1916
- [18] *The Policy of the Entente 1904—1914*, Manchester, London 1916
- [19] *Justice in War-Time*, Chicago 1916
- [20] *Political Ideals*, New York 1917
- [21] *Roads to Freedom: Socialism, Anarchism and Syndicalism*, London 1918
- [22] *Mysticism and Logic and Other Essays*, New York 1918
- [23] *The Philosophy of Logical Atomism*, w: *The Monist* 1918/19
- [24] *An Introduction to Mathematical Philosophy*, London 1919

- [25] *The Practice and Theory of Bolshevism*, London 1920
- [26] *The Analysis of Mind*, London 1921
- [27] *Free Thought and Official Propaganda*, New York 1922
- [28] *The Problem of China*, London 1922
- [29] *The Prospects of Industrial Civilisation* (with Dora Russell), New York, London 1923
- [30] *The ABC of Atoms*, New York 1923
- [31] *Icarus or the Future of Science*, London 1924
- [32] *How to be Free and Happy*, New York 1924
- [33] *Logical Atomism*, w: *Contemporary British Philosophy*, London 1924
- [34] *What I Believe*, London, New York 1925
- [35] *Socialism and Education*, w: *Harper's Monthly Magazine*, September 1925
- [36] *The ABC of Relativity*, New York, London 1925
- [37] *What Shall We Educate for*, w: *Harper's Monthly Magazine*, April 1926
- [38] *On Education, Especially in Early Childhood*, London 1926
- [39] *Education without Sex-Taboos*, w: *The New Republic*, November 1927
- [40] *Why I am not a Christian*, London 1927
- [41] *The Analysis of Matter*, New York 1927
- [42] *An Outline of Philosophy*, London 1927
- [43] *Sceptical Essays*, New York 1928
- [44] *Marriage and Morals*, New York 1929
- [45] *Science and Education*, w: *The Drift of Civilization*, 1930
- [46] *Has Religion Made Useful Contributions to Civilization?*, London 1930
- [47] *Why is Modern Youth Cynical*, w: *Harper's Monthly Magazine*, May 1930
- [48] *The Conquest of Happiness*, New York 1930
- [49] *The Scientific Outlook*, New York 1931
- [50] *Education and the Social Order*, London 1932
- [51] *Freedom and Organization 1814—1914*, London 1934
- [52] *Religion and Science*, New York 1935
- [53] *In Praise of Idleness and Other Essays*, New York 1935
- [54] *Which Way to Peace?*, London 1936
- [55] *Determinism and Physics*, Newcastle-on-Tyne 1936
- [56] *The Amberley Papers, The Letters and Diaries of Bertrand Russell's Parents* (with Patricia Russell), New York 1937
- [57] *Education for Democracy*, London 1937
- [58] *Power, A New Social Analysis*, London 1938
- [59] *An Inquiry into Meaning and Truth*, New York 1940

- [60] Let the People Think, London 1941
- [61] A History of Western Philosophy and Its Connection with Political and Social Circumstances from the Earliest Times to the Present Day, New York 1945
- [62] Physics and Experience, Cambridge 1946
- [63] The Faith of a Rationalist, London 1947
- [64] Philosophy and Politics, London 1947
- [65] Towards World Government, London 1948
- [66] Human Knowledge, Its Scope and Limits, New York 1948
- [67] Authority and the Individual, London 1949
- [68] Unpopular Essays, London 1950
- [69] The Impact of Science on Society, New York 1951
- [70] New Hopes for a Chinging World, London 1951
- [71] How Near is War?, London 1952
- [72] Satan in the Suburbs and Other Stories, London 1953
- [73] Nightmares of Eminent Persons and Other Stories, London 1954
- [74] Human Society in Ethics and Politics, London 1954
- [75] History as an Art, Aldington, Kent and Flower Press 1954
- [76] Portraits from Memory and Other Essays, London 1956
- [77] Logic and Knowledge: Essays 1901—1950, London 1956
- [78] Why I am not a Christian and Other Essays on Religion and Related Subjects, New York 1957
- [79] Understanding History and Other Essays, New York 1957
- [80] The Will to Doubt, London 1958
- [81] Common Sense and Nuclear Warfare, London 1959
- [82] My Philosophical Development, London 1959
- [83] Wisdom of the West, London 1959
- [84] Has Man a Future?, London 1961
- [85] Fact and Fiction, London 1961
- [86] Unarmed Victory, London 1962
- [87] The Autobiography of Bertrand Russell 1872—1914, London 1967
- [88] War Crimes in Vietnam, London 1967
- [89] The Autobiography of Bertrand Russell 1914—1938, London 1968
- [90] The Autobiography of Bertrand Russell 1938—1967, London 1969

2.2 Prace o Russellu

- Begiašvili Arčil Fedorovič, Problema načala poznanija u B. Rasela i E. Gusserlja, Tbilisi 1969
- Behmann Heinrich, Das Russellische Paradoxen und die formale Logik, Bremen-Aumund 1958
- Chisholm John, The Theory of Knowledge of Bertrand Russell, Romae 1967

- Chwistek Leon, Zasada sprzeczności w świetle nowszych badań Bert. anda Russella, Kraków 1912
- The Encyclopedia of Philosophy, Editor Paul Edwards, New York—London 1967, Vol. VII
- Gordon Mieczysław, Poznanie prawomocne a wiedza o świecie, Warszawa 1966 (s. 141—265)
- Götling Erik, Bertrand Russell's Theories of Causation, Uppsala 1952
- Kawyn Stefan, Ideały wychowawcze Bertranda Russella, Warszawa 1936
- Kraus Oskar, Zur Kritik von Bertrand Russells „Analyse des Geistes”, Leipzig 1930
- Kuszko Eugeniusz, Kilka uwag o „Szkicach sceptycznych” Bertranda Russella, posłowie do: Bertrand Russell, Szkice sceptyczne, tłum. Amelii Kurlandzkiej, Warszawa 1957
- Lejewski Czesław, A Re-Examination of the Russellian Theory of Descriptions, London 1960
- Lewi Sabina, Neopozytywistyczny antropomorfizm — anachronizmem, Gdańsk 1968
- Niedźwiecka-Ossowska M., Ontologia Bertranda Russella, w: Przegląd Filozoficzny 1924 (27)
- Park Joe, Bertrand Russell on Education, London 1964
- Pears David F., Bertrand Russell and the British Tradition in Philosophy, London 1968
- Perelman Chaim, L'équivalence, la définition et la solution du paradoxe de Russell, Paris 1937
- Perry Leslie R., Bertrand Russell, A. S. Neill, Homer Lane, W. H. Kilpatrick, London 1967
- The Philosophy of Bertrand Russell, Editor Paul Arthur Schilpp, New York 1951
- Rychliński S., Ideały społeczno-gospodarcze Bertranda Russella, Warszawa 1931
- Smolka Franciszek, Krytyka Russellowskiej zasady błędnego koła, Lwów 1921
- Sobociński Bolesław, L'Analyse de l'antinomie Russellienne par Leśniewski, Milano 1950
- Suchodolski Bogdan, O pedagogicznych poglądach Bertranda Russella, przedmowa do: Bertrand Russell, Negatywna teoria wychowania, Wychowanie a religia, Zagadnienia seksualne w wychowaniu, Warszawa 1958
- Tanović Arif, Bertrand Rasl o savremenoj civilizaciji, Sarajevo 1963

3. Poglądy

3.1 logiko-matematyczne

Logicy na ogół zgodnie zaliczają do najważniejszych i oryginalnych osiągnięć Russella w badaniach nad podstawami logiki i matematyki: odkrycie antynomii zbiorów normalnych (3.1.1), pomysł i zastosowania rozgałęzionej teorii typów logicznych (3.1.2), „sprowadzenie do logiki” całej matematyki (3.1.3), a także niektóre innowacje wniesione do teorii deskrypcji (3.1.4).

3.1.1 W okresie, gdy po raz pierwszy została opublikowana (w posłowie do II-go tomu książki: Gottlob Frege, *Die Grundlagen der Arithmetik*, Wrocław 1884) antynomia zbiorów odkryta przez Russella, zarówno logika jak i teoria mnogości — mimo imponujących postępów — były jeszcze na tym etapie rozwoju, kiedy na gruncie każdej z nich można było zdefiniować rodzinę wszystkich zbiorów, które nie są własnymi elementami (czyli rodzinę zbiorów normalnych). Z definicji tej wynikały inferencyjnie zdania względem siebie sprzeczne. Odkrycie to wykazało, że ówczesna logika i cantorowska „naiwna” (czyli przedaksjomatyczna) teoria mnogości były systemami — z metateoretycznego punktu widzenia — całkowicie jałowymi, bo sprzecznymi. Kryzys pogłębiał się tym dotkliwiej, że wkrótce zostały odkryte dalsze antynomie teoriomnogościowe (Burali-Forti 1897, Cantor 1932) i semantyczne (Richard 1905, Grelling 1908 i „antynomia kłamcy” przypomniana po 23-ech z górą wiekach). Ważnym następstwem odkrycia antynomii było znaczne ożywienie badań nad podstawami logiki i teorii mnogości, a w efekcie częściowe przezwyciężenie kryzysu przez zaksjomatyzowanie teorii mnogości i skrupowanie logiki teorią typów logicznych.

3.1.2 Russell zauważył, że niektórych formuł ze zmiennymi wolnymi — skoro pewne definicje prowadzą do sprzeczności — nie można używać do definiowania przedmiotów, ani uważać za funkcje zdaniowe mimo ich syntaktycznej składowości, a tym samym należy wprowadzić skuteczny system ograniczeń sensowności wyrażeń logiki. Tę rolę miała spełnić pomyślana przez Russella i wyłożona już w 1903 prosta teoria typów logicznych. Teoria ta zakłada, że wszelkie przedmioty należy — na użytek logiki — dzielić na typy i rzędy. Najniższy, zerowy, rząd tworzy — typ przedmiotów nie będących zbiorami — typ indywiduów. Pierwszy rząd stanowią przedmioty typu zbioru indywiduów i typy n -argumentowych relacji między indywiduami. Podobnie jak na pierwszym, tak na każdym następnym spośród nieskończonego wielu rządów, jest nieskończenie wiele typów logicznych. Zgodnie z tą systematyką zbiór rzędu k (dla $k > 0$) może mieć elementy

tylko rzędu $k-1$. Stąd, wyrażenie „zbiór będący własnym elementem” — stanowiące fragment definicji rodziny zbiorów normalnych — traci sens i definicja taka nie może być sformułowana, a sprzeczność z niej wynikająca zostaje tym samym wyeliminowana z logiki skrepowanej zasadą czystości typów logicznych. Prosta teoria typów zabezpieczała jednak logikę jedynie przed antynomiami (Russella, Burali-Foriego, Cantora) dotyczącymi zbiorów, nie uwalniała jej natomiast od antynomii semantycznych. Dlatego już w 1907 Russell rozwinął swoją teorię typów przez wprowadzenie hierarchizacji typów według stopni obok zróżnicowania na rzędy. Powstała w ten sposób rozgałęziona teoria typów logicznych, która — daleka od prostoty i jasności — nie zadowolili logików. Została ona poddana krytyce i uproszczeniu przez Leona Chwistka (1924—1925) i F. P. Ramsey'a (1925).

3.1.3 Posługując się rozgałęzioną teorią typów logicznych Russell wraz z Whiteheadem w [7], [11] i [12] nadali taką postać logice, że na jej gruncie, przyjąwszy aksjomaty: ekstensjonalności, definicyjny, moltiplikatywny i nieskończoności, wykazali, że całą matematykę można zbudować korzystając jedynie z pojęć, tez i reguł inferencyjnych tak szeroko pojętej logiki. „Ujmując rzecz historycznie — napisał Russell w [24] (w [1] s. 175) — matematyka i logika stanowiły zupełnie odrębne nauki. Matematyka była związana z nauką, logika z językiem greckim. W czasach nowożytnych obie dyscypliny rozwinęły się: logika stała się bardziej matematyczna, matematyka bardziej logiczna. W rezultacie stało się obecnie rzeczą zupełnie niemożliwą wytyczenie ścisłej granicy między tymi dwiema dziedzinami; w istocie stanowią one jedność. Różnią się jak chłopiec od dorosłego mężczyzny: logika to lata młodzieńcze matematyki, a matematyka to wiek męski logiki”. Tej tezie o jedności logiki i matematyki, czy też sprowadzalności matematyki do logiki późniejsze badania w zakresie podstaw matematyki nadały sens nowy: matematyka jest sprowadzalna nie do logiki, lecz do teorii mnogości. I chociaż realizacja programu redukcji matematyki do logiki proponowana w Principia Mathematica ostatecznie nie przyjęła się wśród teoretyków podstaw matematyki, praca ta — nazwana przez Johna Kemeny genialną — rozwinęła znacznie samą logikę formalną i ułatwiła kontynuowanie programów podobnych, realizowanych już bez redukcji zbiorów do funkcji zdaniowych.

3.1.4 Russell dokonał wreszcie ważnych rozróżnień semantycznych odnośnie wyrażen używanych w roli podmiotu lub orzecznika zdań. Zauważył mianowicie (w [6], we wstępie do rozdz. III w [11], w rozdz. XVI [24]), że niektóre z tych wyrażen nie są nazwami rozumianymi jako imiona własne określonych indywiduów, lecz „deskrypcjami” opisującymi indywidua. Rozróżnił przy tym deskrypcje określone o postaci „takie jedyne x , że fx ”, mające nie więcej niż jeden desygnat

(np. „the author of »Wawerley«) i deskrypcje nieokreślone postaci „jakieś x takie, że fx”, mogące mieć więcej niż jeden desygnat (np. „a son of So-and-so”). Przyjmował jednocześnie, że deskrypcje są wyrażeniami niesamodzielnymi, czyli „nigdy same przez się nie mają jakiegokolwiek znaczenia, lecz że każdy sąd logiczny, w którego słownym sformułowaniu występują, ma znaczenie” ([6]), a więc także zdania, w których występują deskrypcje określone, mają sens nawet w tym przypadku, gdy deskrypcja taka nie posiada desygnatów w ogóle lub posiada ich więcej niż jeden. Teorią deskrypcji Russell posłużył się: głównie do konstruowania definicji szeregu pojęć logiko-matematycznych; ale także do rozwiązywania trudności, jakie filozofom sprawia nieostre pojęcie istnienia; jak również do logicznego opisu pewnych denotujących zwrotów języka naturalnego przyjmujących postać „the so and so” lub „a so and so”.

3.2 — ontologiczne

Poglądy Russella w zakresie uznawanych ontologii ulegały ciągłym wahaniom. Mimo to dają się wyróżnić trzy zasadnicze etapy tej zmienności. W pierwszym (3.2.1) Russell skłaniał się do przyjmowania absolutnego monizmu Hegla; w drugim (3.2.2) wręcz przeciwnie wyznawał pluralizm zwany atomizmem logicznym, by w trzecim (3.2.3) powrócić do monizmu ale w wersji neutralizmu.

3.2.1 Na przełomie XIX i XX w. idealizm heglowski miał swoich zwolenników w Anglii głównie w osobach Warda, Bradleya i McTaggarta. Pozostając pod wpływami zwłaszcza Bradleya, Bertrand Russell początkowo był heglistą. O tym okresie napisał: „W Cambridge czytałem Kanta i Hegla oraz Logikę p. Bradleya, która wpłynęła na mnie głęboko. Przez kilka lat byłem zwolennikiem p. Bradleya, ale około 1898 r. zmieniłem poglądy, głównie dzięki dyskusjom z G. E. Moore'em” ([77], s. 323).

3.2.2 W latach 1914–1924 stał się twórcą ontologii, którą w 1914 nazwał atomizmem logicznym (zob. [22], London 1921, s. 111). Ontologię tę wyłożył najpierw w artykułach [23] (przedruk w [77]), a następnie w [33] (przedruk w [77]). Główną tezę atomizmu logicznego: świat składa się z atomów logicznych — przyjął od swojego ucznia i przyjaciela Ludwika Wittgensteina. O ile jednak dla Wittgensteina owymi atomami logicznymi były denotacje zdań: fakty, o tyle według Russella atomami logicznymi miały być denotacje imion własnych: zmysłowo postrzegalne byty jednostkowe: „rzeczy w rodzaju małych plamek barwnych lub dźwięków, rzeczy chwilowe” ([77], s. 179). Przeciwwstawiając się monizmowi absolutnemu, który przyjmował, że „świat jest wewnętrznie powiązaną całością”, Russell twierdził odwrotnie, że

świat jest zbiorem wzajemnie niezależnych bytów jednostkowych, że „w świecie żaden byt jednostkowy nie zależy logicznie w żaden sposób od jakiegokolwiek innego bytu jednostkowego. Każdy mógłby być całym wszechświatem, i jest tylko faktem empirycznym, że tak nie jest” ([77], s. 202).

3.2.3 W latach dwudziestych naszego stulecia Russell zaczął rezygnować z ontologii przedmiotów, a skłaniać się — głównie pod wpływami Eddingtona — w stronę ewentyzmu. W 1927 postawił wręcz tezę: „Wszystko na świecie składa się ze «zdarzeń»” ([42], s. 287). Ale zdarzenia nie są ani subiektywne ani obiektywne, ani materialne ani duchowe; duch i materia są tylko aspektami rzeczywistości jednorodnej i w stosunku do nich neutralnej. W tej nowej ontologii, którą wyłożył głównie w [26], [41] i [42], a którą nazywał niekiedy *monizmem neutralnym*, Russell głosił: „Materiał, z którego złożony jest świat dany nam w doświadczeniu, nie jest, jak sądzę, ani z duszy ani z materii, lecz z czegoś bardziej pierwotnego, niż jedno i drugie. Zarówno dusza, jak i materia są, jak się zdaje, złożone, i materiał, z którego są złożone, leży w pewnym sensie między nimi, w innym sensie poza nimi, jak wspólny ich rodzic” ([26], s. 10—11).

3.3 — teoriopoznawcze

Zadania teorii poznania Russell traktował początkowo tradycyjnie (3.3.1), tzn. rozważał problemy źródeł (3.3.1.—1), granic (3.3.1.—2) i kryteriów (3.3.1.—3) poznania. Później pojmował ją i uprawiał także w układzie nowym, jako teorię wiedzy lub błędu (3.3.2): jako gnoseologię opisową (3.3.2.—1) z jednych względów i normatywno-krytyczną epistemologię (3.3.2.—2) — z drugich.

3.3.1 W tym okresie, w którym Russell publikował swoje początkowe poglądy teoriopoznawcze w [10], pozostawał już pod wpływami poglądów George'a E. Moore'a i ulegał im w dużej mierze, ale nie zaniechał również wielu przekonań, które przejął od Bradleya.

3.3.1.—1 Poglądy gnoseologiczne — jak wszystkie zresztą — zmieniał często i znacznie. W sprawie jednak problemu źródeł poznania — można chyba twierdzić, że — stale był wyznawcą empiryzmu genetycznego, przynajmniej przy tym sposobie rozumienia wyrazu empiryzm, który sugeruje Russell w [66]: „Empiryzm może być określony jako twierdzenie «wszelka wiedza syntetyczna jest oparta na doświadczeniu»” (s. 516).

3.3.1.—2 Wiele miejsca w swoich publikacjach poświęcił rozstrzygnięciu — centralnego w okresie brytyjskiego neorealizmu — problemu granic poznania. W rozwiązywaniu przyjął — z jednej strony — jako fakt,

że posiadamy wiedzę, że poznajemy, a — z drugiej — jako najprostszą i naturalną hipotezę, że „istnieją rzeczywiście przedmioty fizyczne, od nas niezależne, które, działając na nas, wywołują nasze uczucia” (tł. [10], s. 17). Na gruncie tego realizmu ontycznego rozwił swój realizm gno-seologiczny. W [10] głosił raczej pewien półrealizm, kiedy wyrażał przekonanie, że poznawalne są tylko stosunki między rzeczami ze stosunków między wrażeniami, natomiast same „przedmioty fizyczne pozostają co do wewnętrznej swej istoty niewiadome, o tyle przynajmniej, o ile za pomocą zmysłów dociec można” (tł. [10], s. 29). Ten — być może częściowy — realizm był przy tym odmianą realizmu pośredniego, był reprezentacjonizmem przyjmującym, że to „co wprost widzimy i czujemy jest tylko »pozorem«, który uważamy za znak jakiejś ukrytej za nim »rzeczywistości«” (tł. [10], s. 11). Realizm zresztą głosił Russell nie tylko odnośnie poznania zmysłowego. W sprawie problemu istnienia powszechników stał w [10] również na stanowisku realizmu pojęciowego, i to radykalnego, platonizmu. Sądził, że powszechniki nie istnieją, lecz mają byt, „gdzie »byt« pojmujemy w przeciwstawieniu do »istnienia« jako nieczasowy. Możemy tedy powiedzieć krótko, że świat powszechników jest światem bytu. Świat bytu jest niezmienny, sztywny, ściśły...” (tł. [10], s. 85). Stanowisko to Russell później porzucił, a nowe jego przekonania w sprawie powszechników wahały się — jak twierdzą Fraenkel i Bar-Hillel (w *Foundations of Set Theory*, Amsterdam 1958, rozdz. V, § 8) — między konceptualizmem a nominalizmem.

3.3.1—3 Posiadamy poznanie, gdy wiemy prawdziwie. Ale prawda — według Russella — jest pewną właściwością przekonań, wierzeń, nie zdań, a zdaniom przysługuje tylko wtórnie, ubocznie, o ile one wyrażają prawdziwe przekonania ([66], s. 164). Stąd kryteriami poznania są znamiona prawdziwości przekonań. W sprawie ostatecznego kryterium przyjął w [10] rozwiązanie tradycyjne — oczywistość, wiedza intuicyjna, czyli „bezpośrednia nasza znajomość prawd”. „Do prawd takich należą te, które stwierdzają po prostu, co jest dane zmysłowo, jako też pewne abstrakcyjne zasady logiki i arytmetyki. Pochodna zaś wiedza nasza, dotycząca prawd, zawiera wszystko to, co wyprowadzić możemy z prawd samo-oczywistych za pomocą takichże zasad dedukcji” (tł. [10] s. 94).

3.3.2 Teorię poznania w [59] i [66] Russell pojmował i uprawiał już jako teorię wiedzy lub błędu. Teoria ta zmierzała z jednej strony do opisu, z drugiej do krytyki, naukowego poznania.

3.3.2—1 Jako gnoseologia opisowa teoria ta stawiała i realizowała zadanie psychologicznego, neurofizjologicznego, a także filogenetycznego opisu mechanizmów poznawczych.

3.3.2—2 Natomiast normatywno-krytyczna teoria wiedzy

lub błędu, czyli epistemologia, miała rozważać problemy podstaw i kolejności uznawania twierdzeń nauki. Celem pracy epistemologa jest tym samym — najpierw — wypracowanie pewnych norm czy kryteriów uznawania w nauce, a następnie — na ich podstawie — ocena stopnia wiarygodności epistemologicznie wyjściowych przesłanek i stopnia niezawodności rozumowań naukotwórczych. Pewną oryginalnością przy tym, w rozstrzygnięciach Russella, był pogląd, że wszelkie rozumowania, także dedukcyjne, są zawodne w tym sensie, że we wszystkich „zachodzi zmniejszanie się pierwotnego zasobu prawdopodobieństwa” ([66], s. 401), bo „jak wykazuje Hume, wniosek z długiego rozumowania ma pewność mniejszą niż wniosek z krótkiego, ponieważ każdy krok zawiera jakieś ryzyko błędu” ([66], s. 400).

3.4 — pedagogiczne

Szereg rozpraw ([35], [37], [38], [39], [45], [47], [50]...) Russell poświęcił sprawom kształcenia i wychowania. Z licznych jego pomysłów pedagogicznych uwagę zwracają szczególnie poglądy odnośnie celu (3.4.1) i metod (3.4.2) wychowania.

3.4.1 Zdaniem Russella „pobudką nauczania powinna być miłość, celem zaś — wyzwolenie miłości w dziecku” ([38], s. 198). Dziecka nie należy urabiać ani na posłusznego syna Kościoła, ani na lojalnego obywatela Państwa. Jeżeli wychowanek ma już koniecznie być uformowany na obywatela, to nie państwa, lecz świata. Wychowanie powinno mieć na uwadze jedynie dobro dziecka. Tym dobrem jest doskonałość, a w doskonałości — żywotność, odwaga, wrażliwość i inteligencja.

3.4.2 Tym indywidualistycznym celem kształcenia musi być przyporządkowana metoda wychowania pełna poszanowania osobowości dziecka. W pedagogice — według Russella — należy stosować wyłącznie środki pozytywne, polegające na zapewnianiu swobody i szczęścia, z całkowitym eliminowaniem form negatywnych: zakazów i represji. Temu zyskowi stanu swobody u dzieci ma służyć usuwanie przyczyn strachu i obaw, jak również zastąpienie ducha współzawodnictwa i rywalizacji, atmosferą współdziałania. U wychowanków, każdego z osobna, należy rozbudzać wartościowe skłonności i zainteresowania, a także wyrabiać poczucie krytycyzmu przez pokazywanie im nie tylko tego, co w świecie jest dobre, ale także tego, co w nim złe, bo dzieci „nie mogą żywić odrazy do czegoś, o czym w ogóle nie wiedzą, że istnieje” ([38], s. 161).

3.5 — społeczno-gospodarcze

W rozprawach: [17], [21], [25], [29], [34] Russell wyłożył swoje poglądy społeczno-gospodarcze akcentujące — podobnie jak w dydakty-

ce — bezwzględną wyższość dobra jednostki nad wszelkie cele społeczne. Poglądy te wychodziły z założenia, że instynkty wyzwalają w jednostkach nieuniknione dążenie w stronę rozwoju własnej jaźni. Ale ustrój społeczny Wielkiej Brytanii ogranicza, a nawet niszczy, te naturalne dążenia. Tymczasem rozsądny stan społeczny powinien jednostkom zapewnić maksymalną swobodę rozwoju. Także taka wersja socjalizmu, która propaguje kolektywizm, nie sprzyja rozwojowi jednostek. Ganiąc kapitalizm, przy równoczesnej aprobacie industrializmu, uznaje za humanitarną formę przemian gospodarczo-społecznych jedynie ewolucję ustroju, bo cena jaką trzeba płacić za rewolucję, jest — zdaniem Russella — zbyt wysoka.

3.6 — antyteistyczne

6 marca 1927 Russell wygłosił w Londynie odczyt pt. „Dlaczego nie jestem chrześcijaninem” ([40], [78]). W odczycie tym — między innymi — wyłożył własne racje przeciw pięciu argumentom za istnieniem Boga.

3.6.1 Przeciw argumentowi, który w łańcuchu przyczyn i skutków wiążących świat materialny i byt wszelki postuluje pierwsze jego ogniwo — Boga jako pierwszą przyczynę, Russell przytacza kontrargument Johna Stuarta Milla: „Jeśli wszystko musi mieć przyczynę, to Bóg musi ją mieć również. Jeśli może być coś bez przyczyny, może to być równie dobrze świat, jak Bóg”. Dodaje poza tym od siebie, że: „nie ma powodu, dla którego świat nie mógłby zacząć istnieć bez przyczyny; ani też z drugiej strony nie ma żadnej racji, dlaczego by nie miał istnieć zawsze”.

3.6.2 Przeciw argumentowi głoszącemu, że istnienie praw natury pociąga za sobą istnienie prawodawcy, Russell utrzymuje, że: 1° prawa natury „to w rzeczywistości umowy między ludźmi” lub „przeciętne statystyczne, podobne do tych, które zjawilyby się na podstawie prawa przypadku”; 2° argument ten przyrównuje antropomorficznie prawa natury do ludzkich praw, które są nakazami polecającymi osobnikowi żyjącemu w społeczeństwie zachowywać się w pewien określony sposób; 3° gdyby istniał prawodawca praw natury, to prawa te wybierał by, czy ustalał, nie przypadkowo, lecz także według jakichś praw rządzących także nim, a tym samym nie byłby „najwyższym prawodawcą”.

3.6.3 Przeciw argumentowi z celowości, głoszącemu, że „wszystko na świecie urządzone jest tak, żebyśmy mogli żyć na nim”, Russell — powołując się na Darwina — twierdzi o żyjących istotach, że „nie środowisko zostało stworzone dla ich rozwoju, ale one same rozwinęły się odpowiednio do warunków”.

3.6.4 Przeciw argumentowi moralnemu, głoszącemu, że „gdyby Bóg nie istniał, nie byłoby pojęcia dobra i zła”, Russell postawił antytezę, że „dobro i zło nie istnieją li tylko dzięki Bogu, ale że z natury rzeczy logicznie poprzedzają Boga”.

3.6.5 Przeciw innej jeszcze wersji argumentu moralnego, „według której istnienie Boga jest konieczne do zaprowadzenia sprawiedliwości na świecie”, dla zadośćuczynienia za niesprawiedliwie doznawane przykrości, Russell rozumuje z pewną przekorą: „Świat ten jest pełen niesprawiedliwości; pozwala to nam przypuszczać, że próżno byłoby szukać sprawiedliwości we wszechświecie, i dostarcza moralnego dowodu przeciw istnieniu bóstwa, a nie na jego korzyść”.

3.6.6 U Russella — jako sceptyka — przyjęcie formy asertywnej, zamiast hipotetycznej, w głoszeniu poglądów antyteistycznych wypada chyba życzliwie potraktować jako pewien manewr taktyczny, jako metodę sugerowania prywatnych wierzeń. Przytoczone natomiast argumenty i kontrargumenty zdają się raczej potwierdzać teorię starożytnych sceptyków o izostenii sądów, niż rozstrzygać problem. Zgodnie z tezą odczytu Russell pokazał nie to kim jest, lecz to, kim nie jest. Nie jest chrześcijaninem, nie jest teistą. Przy swoim jednak wcześniejszym krytycyzmie i późniejszym sceptycyzmie nie powinien także być ateistą. W samej rzeczy, w swoich licznych deklaracjach słownych w tej sprawie, wahał się między agnostycyzmem i ateizmem.

Edward Nieznański

KS. ANTONI KORCIK

(1892—1969)

Dnia 24 października 1969 r. zmarł ks. Antoni Korcik, docent Uniwersytetu Jagiellońskiego, kierownik Katedry Logiki na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, znany historyk logiki.

Ks. Antoni Korcik urodził się 28 maja 1892 r. w Krasnymstawie. Średnie wykształcenie zdobywał w Puławach, Hrubieszowie i Zamościu. Ukończył je w Odessie, gdzie w roku 1916 rozpoczął uniwersyteckie studia matematyczno-przyrodnicze. Po roku przerwał je i wstąpił do Seminarium Duchownego w Żytomierzu. W roku 1920 otrzymał święcenia kapłańskie i zapisał się ponownie na uniwersytet. Tym razem uczelnią był Katolicki Uniwersytet Lubelski, a przedmiotem studiów — filologia klasyczna i filozofia. Po dwóch latach ks. A. Korcik przeniósł się do Warszawy. Tu na sekcji filozoficznej Wydziału Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego studiował pod kierunkiem ks. prof. Stanisława Kobyłeckiego. W roku 1926 uzyskał magisterium